यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ

ज्ञानगंगा घरोघरी

Brahma Valley College of Education (B.Ed College) Anjaneri Nashik

PRINCIPAL
Brahma Valley College of Education
Anjaneri, Nashik

लिंग, शाळा आणि समाज

लेखक : प्रा. युवराज पवार, डॉ. नवनाथ इंदलकर, डॉ. संजय निंबाळकर, श्री. सचिन पोरे, श्रीमती ज्योती लख्की, डॉ. विजया पाटील, डॉ. सोनुने एस. एस., डॉ. कविता साळुंके, डॉ. संगीता बिहाडे, डॉ. मिलिना मोरे, डॉ. विजया दहिवेलकर, डॉ. प्रतिभा देसाई

घटक १ :	लिंग समभाव व प्रश्नांवरील उपाय	१
घटक २ :	लिंग आणि शालेय शिक्षण	२९
घटक ३ :	समाजविकासात शिक्षकाची भूमिका	७६

यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

कुलगुरू : प्रा. (डॉ.) ई. वायुनंदन

संचालक : डॉ. कविता साळुंके (I/C)

शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा परिषद सदस्य

डॉ. कविता साळुंके
प्र. संचालक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
य.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

प्राचार्य डॉ. आर. बी. मानेकर
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय
अकोला

डॉ. हेमंत राजगुरू
सहयोगी प्राध्यापक, शैक्षणिक सेवा विभाग
य.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

प्रा. विजयकुमार पाईकराव
सहयोगी प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
य.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

प्राचार्य विजय जवळेकर
अध्यापक महाविद्यालय
मुंबई

प्राचार्य चंद्रकांत बोरसे
अध्यापक महाविद्यालय
नाशिक

प्राचार्य उर्मिला धूत
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय
परभणी

डॉ. सुरेश पाटील
प्र. संचालक, मूल्यमापन विभाग
य.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. डी. डी. पवार
सहायक प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
य.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. जयदीप निकम
प्र. संचालक, आरोग्य विद्याशाखा
य.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. विजया पाटील
सहयोगी प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
य.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

श्री. एस. व्ही. चौधरी
माजी संचालक, इग्नो
दिल्ली

प्रा. माधव पळशीकर
सहयोगी प्राध्यापक, संगणकशास्त्र विद्याशाखा
य.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. संजीवनी महाले
सहयोगी प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
य.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. एस. एस. सोनुने
सहायक प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
य.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

तज्ज्ञ सल्लागार समिती

डॉ. कविता साळुंके
प्र. संचालक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
य.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

माजी प्राचार्य डॉ. शांताराम बुटे
अकोला

डॉ. नीलिमा सप्रे
सेवानिवृत्त प्राध्यापक, कोल्हापूर

प्राचार्य चंद्रकांत बोरसे
नाशिक

डॉ. चित्रा सोहनी
सेवानिवृत्त प्राध्यापक, पुणे

प्राचार्य वनिता काळे
अकोला

डॉ. संजीवनी महाले
सहयोगी प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
य.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. पी. आर. गायकवाड
औरंगाबाद

डॉ. मीना कुटे
मुंबई

डॉ. गजानन गुल्हाणे
शिक्षणशास्त्र विभाग, अमरावती

डॉ. ह. ना. जगताप
सोलापूर

डॉ. संजीव सोनवणे
शिक्षणशास्त्र विभाग, पुणे

डॉ. वैजयंता पाटील
शिक्षणशास्त्र विभाग, नांदेड

डॉ. सुनीता मगरे
मुंबई

डॉ. अनंत जोशी
माजी संचालक, नाशिक

डॉ. ए. आर. राणे
जळगाव

डॉ. रेखा टोपकर
सांगली

डॉ. पद्मिनी एम.
शिक्षणशास्त्र विभाग, कोल्हापूर

पाठ्यक्रम विकसन समिती

डॉ. कविता साळुंके
नाशिक

डॉ. सी. डी. महाले
अकोला

डॉ. नलिनी पाटील
पुणे

डॉ. विजया दहिवेलकर
धुळे

डॉ. संध्या सामुद्रे
अकोला

प्रा. विजयकुमार पाईकराव
नाशिक

श्रीमती ज्योती आर. लष्करी
नाशिक

डॉ. संजीवनी महाले
नाशिक

डॉ. के. एम. चव्हाण
नाशिक

डॉ. पी. एस. देसाई
गारगोटी

प्रा. अंजली ठाकूर
अमरावती

डॉ. निलिमा अरविंद मोरे
मुंबई

डॉ. एस. एस. सोनुने
नाशिक

डॉ. रेखा टोपकर
सांगली

डॉ. कुसुम चौधरी
मुंबई

डॉ. ए. जी. वातकर
अकोला

डॉ. विजया पाटील
नाशिक

डॉ. डी. डी. पवार
नाशिक

श्री. सचिन अशोक पोरे
नाशिक

Brahma Valley College of Education (B.Ed. College) Anjaneri Nashik

यशवंतराव
चव्हाण
महाराष्ट्र
ज्ञानगंगा घरोघरी मुक्त विद्यापीठ

अभ्यासक्रम आणि भाषा

लेखक : डॉ. कविता साळुंके, डॉ. भूषण कर्डिले, डॉ. एस. के. सूर्यवंशी, डॉ. एम. एस. उबाळे, डॉ. दत्तात्रेय तापकीर, प्रा. विजयकुमार पाईकराव, श्रीम.ज्योती लष्करी, डॉ. पी. बी. दराडे, डॉ. एस. बी. वाळके, श्री. सचिन पोरे

घटक १	:	शालेय विद्यार्थ्यांची भाषिक पार्श्वभूमी	०१
घटक २	:	वर्गातील भाषिक अभिव्यक्तीचे स्वरूप	३५
घटक ३	:	माहितीचे अवांतर वाचन व लेखन	६८

Brahma Valley College of Education Anjaneri Nashik
PRINCIPAL
Brahma Valley College of Education
Anjaneri, Nashik

यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

कुलगुरु : प्रा. (डॉ.) ई. वायुनंदन

प्र. संचालक : डॉ. कविता साळुंके

शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा परिषद सदस्य

डॉ. कविता साळुंके
प्र. संचालक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
य.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

प्राचार्य डॉ. आर. बी. मानेकर
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय
अकोला

डॉ. हेमंत राजगुरु
सहयोगी प्राध्यापक, शैक्षणिक सेवा विभाग
य.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

प्रा. विजयकुमार पाईकराव
सहयोगी प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
य.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

प्राचार्य विजय नवलेकर
अध्यापक महाविद्यालय
मुंबई

प्राचार्य चंद्रकांत बोरसे
अध्यापक महाविद्यालय
नाशिक

प्राचार्य शैलजा भूत
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय
परभणी

डॉ. सुरेश पाटील
प्र. संचालक, मूल्यमापन विभाग
य.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. डी. डी. पवार
सहायक प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
य.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. जयदीप निकम
प्र. संचालक, आरोग्य विद्याशाखा
य.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. विजया पाटील
सहयोगी प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
य.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

श्री. एस. व्ही. चौधरी
माजी संचालक, इग्नो
दिल्ली

प्रा. माधव पळशीकर
सहयोगी प्राध्यापक, मानव्यशास्त्र विद्याशाखा
य.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. संजीवनी महाले
सहयोगी प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
य.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. एम. एस. सोनुने
सहायक प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
य.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

तज्ज्ञ सल्लागार समिती

डॉ. कविता साळुंके
प्र. संचालक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
य.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. अनंत जोशी
माजी संचालक, नाशिक

माजी प्राचार्य डॉ. शांताराम बुटे
अकोला

डॉ. शैलजा भंगे
सेवानिवृत्त प्राध्यापक, कोल्हापूर

प्राचार्य चंद्रकांत बोरसे
नाशिक

डॉ. चित्रा सोहनी
सेवानिवृत्त प्राध्यापक, पुणे

प्राचार्य वनिता काळे
अकोला

डॉ. के. एम. भांडारकर
नागपूर

डॉ. संजीवनी महाले
सहयोगी प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
य.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

प्राचार्य डॉ. संजीवनी मुळे
बीड

प्राचार्य डॉ. पी. आर. गायकवाड
औरंगाबाद

प्राचार्य डॉ. सीमा कुटे
मुंबई

प्राचार्य डॉ. गजानन गुल्हाणे
शिक्षणशास्त्र विभाग, अमरावती

प्राचार्य डॉ. ह. ना. जगताप
सोलापूर

डॉ. संजीव सोनवणे
शिक्षणशास्त्र विभाग प्रमुख, पुणे

डॉ. सुरेश पाटील
संचालक, मूल्यमापन विभाग, नाशिक

डॉ. वैजयंता पाटील
शिक्षणशास्त्र विभाग प्रमुख, नांदेड

प्राचार्य डॉ. सुनीता मगरे
मुंबई

प्राचार्य डॉ. ए. आर. राणे
जळगाव

प्राचार्य डॉ. रेखा टोपकर
सांगली

डॉ. पद्मिनी एम.
शिक्षणशास्त्र विभाग प्रमुख, कोल्हापूर

डॉ. विजया पाटील
सहयोगी प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
य.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

पाठ्यक्रम विकसन समिती

डॉ. कविता साळुंके
नाशिक

प्राचार्य निर्मला तापकीर
पुणे

डॉ. लता मोरे
नागपूर

डॉ. रमा भोसले
पुणे

डॉ. संध्या सामुद्रे
पनवेल

प्रा. विजयकुमार पाईकराव
नाशिक

डॉ. पद्मिनी एम.
कोल्हापूर

डॉ. दत्तात्रेय तापकीर
पुणे

डॉ. संजीवनी महाले
नाशिक

डॉ. पी. बी. दसाडे
सोलापूर

डॉ. डी. डी. पवार
नाशिक

श्री. सचिन अशोक पो...
नाशिक

डॉ. विजया पाटील
नाशिक

डॉ. सुचेता संकपाळ
नाशिक

डॉ. एम. एस. सोनुने
नाशिक

श्रीमती ज्योती आर. लष्करी
नाशिक

PRINCIPAL
...ahma Valley College of Education
Anjaneri, Nashik

लेखन समिती

घटक क्र. 1
डॉ. कविता साळुंके
नाशिक

डॉ. भूषण कर्डिले
नाशिक

डॉ. एस. के. सूर्यवंशी
सोलापूर

डॉ. एम. एस. उभाळे
उस्मानाबाद

श्री. सचीन पोरे
नाशिक

घटक क्र. 2
डॉ. दत्तात्रेय तापकीर
पुणे

प्राचार्य निर्मला तापकीर
पुणे

डॉ. संजीवनी महाले
नाशिक

प्रा. विजयकुमार पाईकराव
नाशिक

श्रीमती ज्योती लष्करी
नाशिक

घटक क्र. 3
डॉ. एस. के. सूर्यवंशी
सोलापूर

डॉ. पी. बी. दराडे
गारगोटी

डॉ. एस. बी. वाळके
नाशिक

श्री. सचीन पोरे
नाशिक

संपादन समिती (आशय, भाषा व अनुदेशन)

डॉ. अनंत जोशी
माजी संचालक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
य.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. कविता साळुंके
प्र.संचालक, व संयोजक शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
य.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. बी. एस. वाळके
इंग्लिश अॅकेडमी
नाशिक

निर्मिती

श्री. आनंद यादव
व्यवस्थापक, ग्रंथनिर्मिती केंद्र
य.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक ४२२ २२२

© 2020, यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

❑ प्रथम प्रकाशन : ऑक्टोबर 2020
❑ प्रकाशन क्रमांक :
❑ अक्षरजुळणी : अॅकोसिस, नाशिक - 10
❑ मुद्रक :
❑ प्रकाशक : डॉ. दिनेश भोंडे, कुलसचिव, यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक ४२२ २२२

B-18-19-108 (EDU 403)

Brahma Valley College of Education (B.Ed College) Anjaneri Nashik

PRINCIPAL
Brahma Valley College of Education
Anjaneri, Nashik

यशवंतराव
चव्हाण
महाराष्ट्र
मुक्त विद्यापीठ

ज्ञानगंगा घरोघरी

EDU 466

प्रात्यक्षिक मार्गदर्शिका

प्रात्यक्षिक मार्गदर्शिका

लेखक : डॉ. कविता साळुंके, श्री. सचिन पोरे

प्रथम वर्ष – भाग १ : सैद्धांतिक भागाशी संबंधित प्रात्यक्षिके	२
भाग २ : इतर प्रात्यक्षिके	२४
द्वितीय वर्ष – भाग १ : सैद्धांतिक भागाशी संबंधित प्रात्यक्षिके	३२
भाग २ : इतर प्रात्यक्षिके	६४

Anjaneri Nashik

PRINCIPAL
Brahma Valley College of Education
Anjaneri, Nashik

यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

कुलगुरु : प्रा. डॉ. ई. वायुनंदन

डॉ. कविता साळुंके
संचालक
शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
य.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

लेखन

डॉ. कविता साळुंके
सहयोगी प्राध्यापक
शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
य.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

श्री. सचिन पीर
पीएच.डी. संशोधक
शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
य.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

संपादन

डॉ. कविता साळुंके
सहयोगी प्राध्यापक
शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
य.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

निर्मिती

श्री. आनंद यादव
व्यवस्थापक, ग्रंथनिर्मिती केंद्र
यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

First Edition developed under DEC development grant.
© २०१८, यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
❑ प्रथम मुद्रण : सप्टेंबर २०१९ ❑ प्रकाशन क्रमांक : २२२६
❑ मुखपृष्ठ रेखाटन : श्री. अविनाश भरणे
❑ अक्षरजुळणी : परफेक्ट कम्प्युटर, त्रिमूर्ती चौक, सिडको, नाशिक - ८
❑ मुद्रक :
❑ प्रकाशक : डॉ. दिनेश भोंडे, कुलसचिव, यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

EDU 466/B18-19-114

Brahma Valley College of Education, Anjaneri, Nashik

PRINCIPAL
Brahma Valley College of Education
Anjaneri, Nashik

यशवंतराव
चव्हाण
महाराष्ट्र
ज्ञानगंगा घरोघरी मुक्त विद्यापीठ

EDU422
बी.एड.

समकालीन भारतीय समाज आणि शिक्षण

घटक १ : समकालीन भारतीय शिक्षण	१
घटक २ : भारतीय संविधानातील तरतुदी व शिक्षण	४५
घटक ३ : शिक्षणविषयक धोरणे, कायदे आणि तरतुदी	६१
घटक ४ : भारत सरकारच्या शिक्षणविषयक योजना	१०३
घटक ५ : भारतीय व पाश्चात्त्य शिक्षणतज्ज्ञ आणि शिक्षण	१२७
घटक ६ : नयी तालीम	२०१

Brahma Valley College of Education, Anjaneri, Nashik
PRINCIPAL
Brahma Valley College of Education
Anjaneri, Nashik

यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

कुलगुरू : प्रा. (डॉ.) ई. वायुनंदन

प्र. संचालक व संयोजक : डॉ. कविता साळुंके

तज्ज्ञ सल्लागार समिती

संचालक, डॉ. कविता साळुंके, नाशिक
माजी संचालक, डॉ. अनंत जोशी, नाशिक
संचालक, डॉ. संजीव सोनवणे, पुणे
प्राचार्य, डॉ. मीना कुटे, मुंबई
प्राचार्य, डॉ. चंद्रकांत बोरसे, नाशिक
माजी संचालक, डॉ. पद्मीनी एम., कोल्हापूर

डॉ. संजीवनी महाले, नाशिक
डॉ. शांताराम बुटे, माजी प्राचार्य, अकोला
डॉ. ए. आर. राणे, प्राचार्य, जळगांव
डॉ. वैजयंता पाटील, संचालक, नांदेड
डॉ. गजानन गुल्हाणे, संचालक, अमरावती
डॉ. चित्रा सोहनी, माजी प्राचार्य, पुणे

डॉ. ह. ना. जगताप, माजी प्राचार्य, सोलापूर
डॉ. पी. आर. गायकवाड, प्राचार्य, औरंगाबाद
डॉ. नीलिमा सप्रे, कोल्हापूर
डॉ. रेखा टोपकर, माजी प्राचार्य, सांगली
डॉ. सुनीता मगरे, प्राचार्य, नागपूर
डॉ. वनिता काळे, प्राचार्य, अकोला

शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा परिषद सदस्य

डॉ. कविता साळुंके
प्र. संचालक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा

प्राचार्य डॉ. आर. बी. मानेकर
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला

डॉ. हेमंत राजगुरू
सहयोगी प्राध्यापक, शैक्षणिक सेवा विभाग

प्रा. विजयकुमार पाईकराव
सहयोगी प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा

प्राचार्य डॉ. चंद्रकांत बोरसे
अध्यापक महाविद्यालय, नाशिक

प्राचार्य उर्मिला धूत
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, परभणी

डॉ. सुरेश पाटील
संचालक, मूल्यमापन विभाग

डॉ. डी. डी. पवार
सहाय्यक प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा

श्री. एस. व्ही. चौधरी
माजी संचालक, इग्नो, दिल्ली

प्रा. माधव पळशीकर
सहयोगी प्राध्यापक, संगणकशास्त्र विद्याशाखा

डॉ. संजीवनी महाले
सहयोगी प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा

डॉ. एस. एस. सोनुने
सहाय्यक प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा

प्राचार्य डॉ. विजय जवळेकर
अध्यापक महाविद्यालय, मुंबई

डॉ. जयदीप निकम
संचालक, आरोग्य विज्ञान विद्याशाखा

डॉ. विजया पाटील
सहयोगी प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा

पाठ्यक्रम विकसन समिती

डॉ. कविता साळुंके
प्र. संचालक, नाशिक

डॉ. सी. डी. महाल्ले
प्राचार्य, अकोला

डॉ. शशी गायकवाड
पांचगणी

डॉ. डी. डी. पवार
नाशिक

श्री. सचिन अशोक पोरे
नाशिक

डॉ. संजीवनी महाले
नाशिक

प्राचार्य, डॉ. संजीवनी मुळे
औरंगाबाद

डॉ. वंदना चौधरी
जळगाव

डॉ. उमाकांत देशमुख
ठाणे

प्रा. विजयकुमार पाईकराव
नाशिक

श्रीमती ज्योती आर. लष्करी
नाशिक

डॉ. विजया पाटील
नाशिक

डॉ. के. एम. भांडारकर
माजी प्राचार्य, नागपूर

डॉ. के. एस. चव्हाण
नाशिक

प्राचार्य डॉ. सुनंदा रोडगे
नांदेड

डॉ. एस. एस. सोनुने
नाशिक

Brahma Valley College of Education
Anjaneri, Nashik

PRINCIPAL
Brahma Valley College of Education
Anjaneri, Nashik

लेखक समिती

डॉ. कविता साळुंके
प्र. संचालक, नाशिक

डॉ. मीना कुटे
प्राचार्य, मुंबई

डॉ. नीलिमा मोरे
अकोला

डॉ. बी. एस. वाळके
माजी संचालक, नाशिक

डॉ. भूषण कर्डिले
प्राचार्य, नाशिक

प्रा. विजयकुमार पाईकराव
नाशिक

श्रीमती कल्पना साळुंके
नाशिक

डॉ. गणेश चव्हाण
मुंबई

डॉ. राकेश रासाने
मुंबई

डॉ. संजीवनी महाले
नाशिक

श्री. सचिन अशोक पोरे
नाशिक

प्रा. आर. आर. गायकवाड
परभणी

डॉ. महेश कोलतमे
मुंबई

डॉ. मंगेश ढोबळे
जालना

डॉ. एस. एस. सोनुने
नाशिक

डॉ. विजया पाटील
नाशिक

डॉ. पुष्पा पाटील
नवापूर

डॉ. डी. डी. पवार
नाशिक

श्रीमती ज्योती लष्करी
नाशिक

श्रीमती मनीषा पाटील
नाशिक

डॉ. के. व्ही. देवरे
मुंबई

डॉ. उज्वला सदाफळ
वर्धा

संपादन समिती (आशय, भाषा व अनुदेशन)

डॉ. अनंत जोशी
माजी संचालक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
य.च.म.मु. विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. कविता साळुंके
प्र. संचालक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
य.च.म.मु. विद्यापीठ, नाशिक

निर्मिती

श्री. आनंद यादव
व्यवस्थापक, ग्रंथनिर्मिती केंद्र
यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

First Edition developed under DEC development grant.

© २०१८, यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

- ❑ प्रथम मुद्रण : ❑ प्रकाशन क्रमांक :
- ❑ मुखपृष्ठ रेखाटन :
- ❑ अक्षरजुळणी : परफेक्ट कॉम्प्युटर, त्रिमूर्ती चौक, सिडको, नाशिक - ८
- ❑ मुद्रक :
- ❑ प्रकाशक : डॉ. दिनेश भोंडे, कुलसचिव, यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

B18-19-69

PRINCIPAL
Brahma Valley College of Education
Anjaneri, Nashik

COURSE CODE : EDU 551
BOOK CODE : 5511

यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ

EDU 551
एम. ए. (शिक्षणशास्त्र)
Semester - 1

प्रगत शैक्षणिक तत्त्वज्ञान

PRINCIPAL
...Valley College of Education
Anjaneri, Nashik

यशवंतराव
चव्हाण
महाराष्ट्र
मुक्त विद्यापीठ

ज्ञानगंगा घरोघरी

EDU 551
प्रगत शैक्षणिक तत्त्वज्ञान
Book Code : EDU551

प्रगत शैक्षणिक तत्त्वज्ञान

लेखक : डॉ. म. बा. कुंडले, प्रा. वि. म. कुलकर्णी, डॉ. ना. ग. पवार, प्रा. विजया पाटील, डॉ. महेश कोलतामे, डॉ. सुनील खडसे, डॉ. विद्यादेवी बागूल

घटक १ : शैक्षणिक तत्त्वज्ञान : अर्थ, संकल्पना, व्याप्ती आणि परस्परसंबंध	१
घटक २ : पौर्वात्य शिक्षणतज्ज्ञांच्या दृष्टीकोनातून शैक्षणिक तत्त्वज्ञान	१५
घटक ३ : पाश्चिमात्य शिक्षणतज्ज्ञाच्या दृष्टीकोनातून शैक्षणिक तत्त्वज्ञान	४४
घटक ४ : शैक्षणिक तत्त्वज्ञानातील विविध संप्रदाय	६७
घटक ५ : शिक्षण, मूल्ये व संस्कृती परस्परसंबंध	१०२

Brahma Valley College of Education Anjaneri Nashik
PRINCIPAL
Brahma Valley College of Education
Anjaneri, Nashik

CamScanner

यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

कुलगुरू : डॉ. पी. जी. पाटील

विद्याशाखा परिषद

प्रा. कविता साळुंके
प्र. संचालक
शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
य.च.म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. [illegible]
प्राचार्य, [illegible]
[illegible]
एम.ई. कॉलेज कॅम्पस, पुणे

डॉ. गजानन गुल्हाणे
प्रमुख, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
संत गाडगे बाबा अमरावती विद्यापीठ
अमरावती

डॉ. [illegible] देशमुख
प्राचार्य, श्रीमती सुशिलादेवी साळुंके
कॉलेज ऑफ एज्युकेशन, [illegible] कॉलेज
कॅम्पस, उस्मानाबाद

डॉ. अशोक थोरात
प्राचार्य, [illegible] एज्युकेशन संस्था चे
कॉलेज ऑफ एज्युकेशन, एम.जे. कॉलेज
कॅम्पस, जळगाव

डॉ. मीना कुटे
प्राचार्य, एस.एस.आर. कॉलेज ऑफ
एज्युकेशन सायली,
सिल्वासा डी.एन.एच.

डॉ. [illegible]
सहयोगी प्राध्यापक
मूल्यमापन विभाग
य.च.म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. [illegible] पाटील
सहयोगी प्राध्यापक
आरोग्य विज्ञान विद्याशाखा
य.च.म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. माधुरी सोनवणे
सहायक प्राध्यापक
कृषि विज्ञान विद्याशाखा
य.च.म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. सुनंदा मोरे
प्र. संचालक, मानव्यविद्या, [illegible] आणि
[illegible] विद्याशाखा
य.च.म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

प्रा. संजीवनी महाले
सहयोगी प्राध्यापक
शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
य.च.म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

प्रा. विजया पाटील
सहयोगी प्राध्यापक
शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
य.च.म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. [illegible]
सहायक प्राध्यापक
शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
य.च.म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. [illegible]
सहायक प्राध्यापक
शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
य.च.म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

श्री. विजयकुमार पाईकराव
सहयोगी प्राध्यापक
शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
य.च.म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

तज्ज्ञ अभ्यास समिती

डॉ. [illegible]
माजी संचालक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
य.च.म. मुक्त विद्यापीठ,
नाशिक

प्रा. कविता साळुंके
प्र. संचालक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
य.च.म. मुक्त विद्यापीठ,
नाशिक

प्रा. विजया पाटील
सहयोगी प्राध्यापक
शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
य.च.म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. [illegible]
निवृत्त प्राचार्य, [illegible] कॉलेज
ऑफ एज्युकेशन
कोल्हापूर

डॉ. [illegible]
प्रमुख, शिक्षणशास्त्र व विस्तार विभाग
सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठ,
[illegible] भवन, पुणे

डॉ. गजानन गुल्हाणे
प्रमुख, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
संत गाडगे बाबा अमरावती विद्यापीठ
अमरावती

डॉ. अशोक थोरात
प्राचार्य, [illegible] शिक्षणशास्त्र आणि
शारीरिक शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय,
जळगाव

डॉ. [illegible]
प्राध्यापक व विभागप्रमुख
शिक्षणशास्त्र अधिविभाग, विद्यापीठ
कोल्हापूर

डॉ. मीना कुटे
प्राचार्य, एस.एस.आर. कॉलेज ऑफ
एज्युकेशन, सायली,
सिल्वासा डी.एन.एच.

डॉ. सुनीता [illegible]
प्रमुख शिक्षणशास्त्र विभाग
मुंबई विद्यापीठ, विद्यानगरी परिसर
सांताक्रुझ (पूर्व) कलीना, मुंबई

डॉ. संजीवनी मुळे
प्राचार्य, [illegible], शिवाजी
महाविद्यालय, [illegible]
औरंगाबाद

डॉ. चंद्रकांत बावीस्कर
सहयोगी प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र संकुल
स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ
नांदेड

प्रा. संजीवनी महाले
सहयोगी प्राध्यापक
शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
य.च.म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

PRINCIPAL
[illegible] Valley College of Education
[illegible], Nashik

यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

कुलगुरू : डॉ. पी. जी. पाटील

पाठ्यक्रम विकसन समिती

डॉ. कविता साळुंके
प्र. संचालक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
य.च.म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

प्रा. विजया पाटील
सहयोगी प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
य.च.म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

प्रा. संजीवनी महाले
सहयोगी प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
य.च.म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. महेश कोलतामे
सहायक प्राध्यापक, पी.व्ही.डी.टी.
कॉलेज ऑफ एज्युकेशन एस.एन.डी.टी.
महिला विद्यापीठ, मुंबई

लेखक

घटक : १ प्रा. वि. म. कुलकर्णी
घटक : २ डॉ. महेश कोलतामे
डॉ. विजया पाटील
घटक : ३ डॉ. विजया पाटील
डॉ. ना. ग. पवार
घटक : ४ डॉ. विद्यादेवी बागुल
डॉ. म. बा. कुंडले
घटक : ५ डॉ. सुनील खडसे

आशय संपादन

डॉ. म. बा. कुंडले

अनुदेशन संपादन

प्रा. विजया पाटील
सहयोगी प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
य.च.म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

संयोजक व समन्वयक

प्रा. विजया पाटील
सहयोगी प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
य.च.म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

निर्मिती

श्री. विलास बधान
प्रमुख (प्र.) व्यवस्थापक, ग्रंथनिर्मिती केंद्र, य.च.म. मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

© २०२१, यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

❑ प्रथम मुद्रण : ऑगस्ट २०२२ ❑ प्रकाशन क्रमांक :
❑ मुखपृष्ठ रेखाटन :
❑ अक्षरजुळणी : परफेक्ट कॉम्प्युटर, त्रिमूर्ती चौक, सिडको, नाशिक - ८
❑ मुद्रक व प्रकाशक : डॉ. प्रकाश देशमुख, प्र. कुलसचिव, यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

B21-22-135

College of Education Anjaneri Nashik
PRINCIPAL
Valley College of Education
Anjaneri, Nashik

यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ

ज्ञानगंगा घरोघरी

EDU ३६४

विशेष शिक्षण पदवी शिक्षणक्रम

तंत्रज्ञान आणि दिव्यांगत्व

लेखक : डॉ.संजीवनी राजेश महाले,
श्री राहुल दलितराव ढेरे, श्रीमती विशाखा भिमा बागुल

घटक १ : ऐकण्याची साधने आणि वर्गातील ध्वनी विज्ञान

घटक २ : माहिती संप्रेषण तंत्रविज्ञान

घटक ३ : शिक्षणात बहुमाध्यमांचा वापर

घटक ४ : तंत्रज्ञानाधिष्ठीत अनुदेशन

घटक ५ : तंत्रविज्ञानाचे उपयोजन

Brahma Valley College of Education (B.Ed College) Anjaneri Nashik

PRINCIPAL
Brahma Valley College of Education
Anjaneri, Nashik

CamScanner

ISSN2231-6493

भारतीय शिक्षण

महाराष्ट्र भारतीय शिक्षण मंडळ

युगाब्द ५१२२/ जानेवारी - २०२१

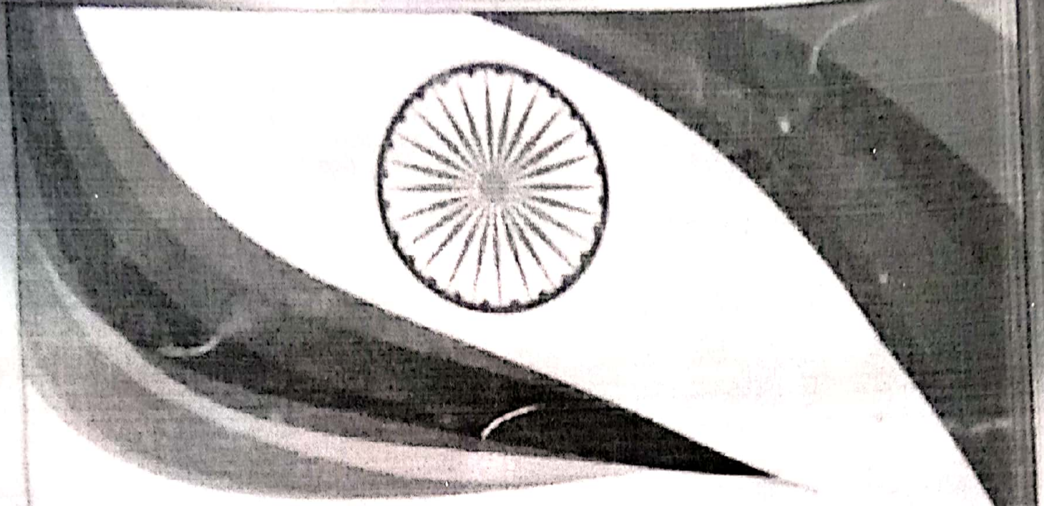

गणराज्य दिनाच्या हार्दिक शुभेच्छा

महाराष्ट्र भारतीय शिक्षण मंडळ

स्वच्छ भारत

एक कदम स्वच्छता की ओर

मूल्य - २० रु.

Brahma Valley College of Education
Anjaneri
Nashik

PRINCIPAL
Brahma Valley College of Education
Anjaneri, Nashik

भारतीय शिक्षण

अनुक्रमणिका - जानेवारी - २०२१

		पृष्ठ
गुरुवाणी		४
संपादकीय		६
श्रद्धांजली - एक समर्पित व्यक्तिमत्त्व - कै. धर्मनारायणजी अवस्थी	डॉ.वा.वा.गोगटे	८
फक्त विज्ञान! का बरं? लेखांक २५	डॉ.निलिमा चितळे	१०
ललित लेखन शैली व विद्यार्थी - लेखांक ३	श्री.सतीश पोरे	१७
राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२०	श्री.विवेक वाप	२१
Online वर्ग अध्यापनात आलेले अनुभव, मर्यादा, उणीवा, फायदे	श्री.नितीन देसाई	२४
माझा उपक्रम : अवांतर वाचनाची आवड विकसित	श्री.रूपेश जाधव	२७
'वारांगना बनली वीरांगना!'	श्री.शिरीष अंबुलगेकर	३०
मुक्त शिक्षण दूरशिक्षणातील समंत्रकाची भूमिका	डॉ.सज्जन थूल श्रीमती अनिता थोरात	३३
नातेसंबंध सामाजिक जीवनाचा आधार	डॉ.गोविंद हडप	३७
वृत्त : कार्यकारिणी बैठक (भा.शि.मंडळ पश्चिम महाराष्ट्र प्रांत)	श्रीमती स्वाती भावे	३९
बुनियादी शिक्षण आज अनिवार्य का?	प्रा.चंद्रकांत न्यायाधीश	४०
शिक्षणाच्या ध्येयाने झपाटलेली परिक्रमा.... (पुस्तक परीक्षण)	डॉ.वैशाली जहागीरदार	४२
वाचक प्रतिक्रिया	प्रा.डॉ.विलास बंडगर	४५
माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांच्या मानसिक स्वास्थ्याचा अभ्यास	श्रीमती कांचन जी.पाटील डॉ.इंदुमती भारंबे	४६
वृत्त : पुस्तक प्रकाशन ('भारतीय ज्ञानपरंपरा')	श्रीमती स्वाती भावे	५१

Valley College of Education Anjaneri Nashik

PRINCIPAL
Valley College of Education
Anjaneri, Nashik

मुक्त आणि दूरशिक्षणातील संमंत्रकाची भूमिका

- श्रीमती अनिता भास्कर थोरात, नाशिक, ९४०३३१५०९४
- डॉ. सज्जन शंकरराव थूल, नाशिक

प्रस्तावना :-

प्राचीन काळापासून ते आजपर्यंत भारतीय शिक्षण व्यवस्थेत सातत्याने बदल झालेले दिसून येतात. गुरुकुल शिक्षण पद्धतीपासून ते स्मार्ट क्लासरूम व अनौपचारिक शिक्षण पद्धतीचे विविध मार्ग उदयास आलेले आहेत. पारंपारिक शिक्षण व्यवस्थेचे स्वरूप जसे बदलत गेले तसेच विद्यार्थ्यांच्या व शिक्षकांच्या भूमिकेत बदल झालेले आहेत. सध्याच्या शिक्षण पद्धतीमध्ये विद्यार्थी हा केंद्रस्थानी असून शिक्षक हा फक्त अध्यापन करणारा राहिलेला नसून तो एक मार्गदर्शक, सल्लागार, समुपदेशक, संमंत्रक अशा वेगवेगळ्या भूमिकेमधून कार्य करीत आहे. पारंपरिक शिक्षण व्यवस्थेत शिक्षकाला 'अध्यापनाचे' कार्य तर मुक्त आणि दूर शिक्षणामध्ये संमंत्रकाला 'संमंत्रणाचे' महत्त्वाचे कार्य करावे लागते. संमंत्रण या शब्दास इंग्रजी भाषेत 'Counselling' असे जरी संबोधले जात असले तरी दूर शिक्षणातील 'Counselling' हा शब्द 'अध्ययन-अध्यापन पद्धती, शैक्षणिक मार्गदर्शन, शैक्षणिक समुपदेशन' या संकल्पनांशी संबंधित आहे. मुक्त आणि दूर शिक्षण पद्धती मध्ये मुद्रित व दृकश्राव्य माध्यमांचा वापर अधिक प्रमाणात केला जातो तसेच या पद्धती मध्ये स्वयं अध्ययनाला चालना मिळविण्याच्या या हेतूने संमंत्रणाची व्यवस्था केलेली आहे. संमंत्रण म्हणजे ''शैक्षणिक व्यवस्थेत समाधानकारक प्रगती करण्यासाठी विद्यार्थ्यांला दिला जाणारा सल्ला, मदत व आधार होय''. सल्ला, मदत व आधार या बाबींमध्ये योग्य समन्वय साधने अतिशय महत्त्वाचे आहे. म्हणूनच संमंत्रणाचे कार्य करणाऱ्या संमंत्रकाने आवश्यक ती कौशल्ये जोपासणे महत्त्वाचे आहे.

संमंत्रकाची भूमिका :-

(पाईकराव, साळुंके व राजदेरकर, २००८) यांच्या मते ''मुक्त आणि दूर शिक्षण पद्धतीमध्ये संमंत्रण प्रक्रियेमध्ये प्रामुख्याने तीन कृती महत्त्वाच्या असतात.

१) माहिती देणे,

२) सल्ला देणे किंवा मार्गदर्शन करणे,

३) समुपदेशन करणे

या तीन कृतींमुळे संमंत्रण प्रक्रिया ही अध्यापन प्रक्रियेपेक्षा वेगळी ठरते''. पारंपारिक पद्धतीत शिक्षकांना साधारणपणे 'काय अध्यापन करायचे', 'कसे करायचे', 'शिकवण्याची पद्धती कोणती वापरायची' अशा सर्व गोष्टींचे पूर्व नियोजन करावे लागते. परंतु संमंत्रणामध्ये विद्यार्थ्यांचे प्रश्न व त्यांची शैक्षणिक गरज ही केंद्रस्थानी ठेवून इतर बाबींचे महत्त्व कमी केलेले आपल्याला आढळते. त्यामुळेच मुक्त आणि दूर शिक्षणामध्ये संमंत्रण करणाऱ्या संमंत्रकाची अभियोग्यता तपासणे महत्त्वाचे आहे. प्रामुख्याने या शिक्षणपद्धतीमध्ये काम करणारा संमंत्रक हा पारंपरिक महाविद्यालयामध्ये अध्यापनाचे काम करणारा एक शिक्षकच असतो. परंतु पारंपरिक पद्धतीने अध्यापन करणे व मुक्त आणि दूर शिक्षणातील संमंत्रण करणे या दोन प्रकारामध्ये फरक आहे. पारंपरिक महाविद्यालयातील विद्यार्थी हा नियमित असतो तर मुक्त व दूर शिक्षण पद्धतीमधील विद्यार्थी हा स्वप्रेरित, प्रौढ व फक्त संपर्कसत्रामध्ये येणारा असतो. त्यामुळे या ठिकाणी शिक्षकाची भूमिका ही बदलेली आहे. हा बदल सहजपणे सर्वच शिक्षकांना आत्मसात करता येईलच असे नाही.

मुक्त आणि दूर शिक्षणामध्ये संमंत्रकाची भूमिका ही केवळ एक अध्यापकाची नसून ती समुपदेशकाची असते. म्हणून या शिक्षण पद्धतीत संमंत्रक होऊ इच्छिणारे शिक्षक हे ज्ञानी असावेत. त्यांना मुक्त आणि दूरशिक्षण

PRINCIPAL
... Valley College of Education
Anjaneri, Nashik

CamScanner

महिला गौरवग्रंथ

८ मार्च २०१८ जागतिक महिला दिन

ISBN No. 978 - 93 - 84198 - 49 - 7

* संपादक *

डॉ. सुनिल कुवर • प्रा.सौ. लता गुंजे

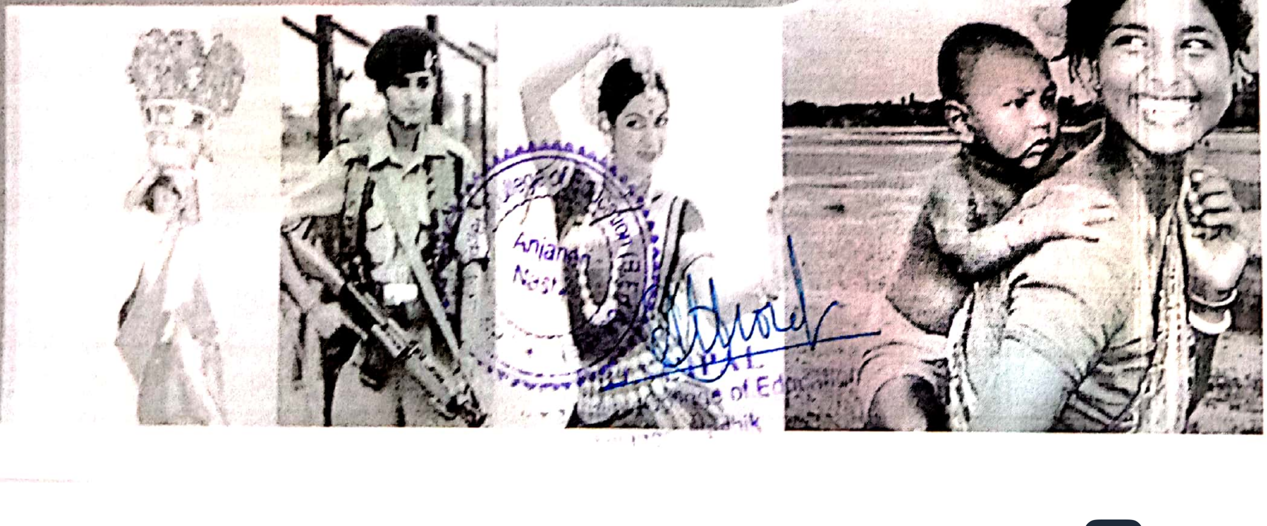

ISBN No. 978 - 93 - 84198 - 49 - 7

८ मार्च २०१६ जागतिक महिला दिनानिमित्त

महिला गौरवग्रंथ

: संपादक :

डॉ. सुनिल कुवर

प्रा.सौ. लता गुप्ते

प्रथम आवृत्ती - ८ मार्च २०१६

ISBN No. 978 - 93 - 84198 - 49 - 7

स्वागत मुल्य - 500/-

- प्रकाशक - बहुजन साहित्य प्रसार केंद्र, ४०, महापुष्प सोसायटी, लोहार समाज भवनाच्या मागे, बेलतरोडी रोड, नागपूर - ४४००२७
- मुद्रक - ऋद्र क्रिएशन्स, माणिक चौक, शिरीषकुमार स्मारकासमोर, नंदुरबार. मो. ९८२३७२४७०५ फोन नं. (०२५६४) २२०१५५
- मुखपृष्ठ - योगेश्वर जळगांवकर, ऋद्र क्रिएशन्स, माणिक चौक, शिरीषकुमार स्मारकासमोर, नंदुरबार. मो. ९८२३७२४७०५. फोन नं. (०२५६४) २२०१५५

जागतिक महिला दिनानिमित्त 'महिला गौरवग्रंथ' या संपादीत ग्रंथातील सर्व लेखन, मते आणि अभिप्राय संबंधित लेखकांची असून त्या संबंधी संपादक, प्रकाशक, मुद्रक सहमत असतीलच असे नाही.

Note : The opinions/views expressed in the articles in this Issue by the authors are of their own. The Publisher, Editor & Editorial Members does not necessarily agree with them. The authors themselves are responsible for the contents of their Research Paper/Articles.

PRINCIPAL
... College of Education

PRESENT SCENERIO OF WOMEN HUMAN RIGHTS IN INDIA

Mrs. Anita Bhaskar Thorat
Ph.D. Research Fellow
School of Education Y.C.M.O.U. Nashik

If we see the concept of rights and duties are perhaps as old as the civilization .Whether existed under specific provision or name, mankind has always enjoined certain basic freedoms and rights. Through the extent and the proportion of these rights may vary from time to time , person to person, place to place, depending upon the providing political , religious, cultural , social situations with the passage of time the nature of rights and freedoms has undergone metamorphism . Today, the area of human rights has gained so much of momentum that it encompasses all kind of rights, civil, social, economic and political, thus removing the centuries old divide between them. The concept of human rights is anthropocentric; whatever adds to the welfare and dignity of human being is an ingredient of human rights. It provides for a uniform code of rights aiming at sustaining good, dignified life to a human being, transgressing all kinds of boundaries- physical, territorial, religious, gender, colour or race.

As per Vienna Declaration- The world has recognized that the human rights of women and of the girl-child are "an inalienable, integral and indivisible part of universal human rights." (Vienna Declaration and Programme of Action, para. 18.) Women is inseparable part of universe it has a individual identity. On 10th of December 1948 when the constitution of India was in making the UN-General Assembly, adopted the universal declaration of human rights in 1948 which surely influenced the framing of Indian constitution. Viewed from Indian standpoint human rights have been synthesized into an integrated fabric by the preamble promises and various clauses of the constitution of India aimed to protect and promote the human rights of the people .various provisions of the fundamental rights and the directive principles of state policy respectively. Many of the human rights in the universal declaration of human rights, 1948 and international covenant on civil and political rights. In Part- III of the constitution of India contains a long list of fundamental fights they are as follows .

The eight fundamental rights recognized by the Indian constitution are

1. **Right to equality(Articles 14-18):**-This includes equality before law, prohibition of discrimination on grounds of religion, race, caste, gender or place of birth, and equality of opportunity in matters of employment, abolition of untouchability and abolition of titles.
2. **Right to freedom(Articles 19-22):**-Which includes freedom of speech and expression, assembly, association or union or cooperatives, movement, residence, and right to practice any profession or occupation (some of these rights are subject to security of the State, friendly relations with foreign countries, public order, decency or morality), right to life and liberty, protection in respect to conviction in offences and protection against arrest and detention in certain cases.
3. **Right against exploitation(Articles 23-24):**- Which prohibits all forms of forced labour, child labour and traffic of human beings
4. **Right to freedom of religion(Articles 25-28):**-This includes freedom of conscience and free profession, practice, and propagation of religion, freedom to manage religious affairs, freedom from certain taxes and freedom from religious instructions in certain educational institutes.
5. **Cultural and Educational rights(Articles29-30):**-Preserve the right of any section of citizens to conserve their culture, language or script, and right of minorities to establish and administer educational institutions of their choice.
6. **Right to constitutional remedies(Articles32-35):**-This is present for enforcement of Fundamental Rights

PRINCIPAL
Valley College of Education
Nashik

यशवंतराव चव्हाण आणि आधुनिक महाराष्ट्र

संपादक
डॉ. उमेश राजदेरकर

ज्ञानगंगा घरोघरी

यशवंतराव चव्हाण
महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ प्रकाशित

Valley College of Education (B.Ed.)
Anjaneri
Nas
PRINCIPAL

यशवंतराव चव्हाण आणि आधुनिक भारत

■ कुलगुरू

प्रा. डॉ. माणिकराव साळुंखे

यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

■ संपादक

डॉ. उमेश राजदेरकर

असोसिएट प्रोफेसर

मानव्यविद्या व सामाजिकशास्त्रे विद्याशाखा,

यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

■ **डॉ. शरणकुमार लिंबाळे**

संचालक,

मानव्यविद्या व सामाजिकशास्त्रे विद्याशाखा,

यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

■ प्रकाशक

डॉ. प्रकाश अतकरे

कुलसचिव,

यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

■ निर्मिती

आनंद यादव

निर्मिती अधिकारी, ग्रंथनिर्मिती केंद्र,

यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

■ अक्षरजुळणी व सजावट

बाबा जाधव

७प्लस डिझाईन हब, पाथर्डी फाटा, नाशिक - ४२२ ००९

■ मुखपृष्ठ

श्री. नितिन महामुनी

ग्राफिक्स आर्टिस्ट, ग्रंथनिर्मिती केंद्र,

यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

■ मुद्रक

नरेंद्र शाळिग्राम

रिप्लिका प्रिंटर्स, २, चिंतामणी सेंटर, वकीलवाडी, नाशिक - ४२२ ००१

PRINCIPAL
... Valley College of Education
... Nashik

आधुनिक महाराष्ट्राचे शिल्पकार

यशवंतराव चव्हाण एक दृष्टीक्षेप

अनिता भास्कर थोरात
नाशिक

[illegible]वर्तन हा काळाचा अविभाज्य घटक आहे आणि अशा बदलत्या [illegible] नवीन नवीन गोष्टींना सामोरे जाण्यातच शहाणपण असते. म्हणूनच तर [illegible] इतिहासाला विसरून चालत नाही. गतकाळातील काही घटना, कालखंड, [illegible] मानवी मनाला विचारप्रवृत्त करतात. त्यांच्या असामान्य कर्तृत्वाने [illegible]. काळाची बंधने तोडून त्या व्यक्ती इतिहासात अजरामर होतात. [illegible] अविस्मरणीय होतो. भारताला स्वातंत्र्य मिळाल्यानंतर जन्माला [illegible] पिढीला महाराष्ट्राचे शिल्पकार आदरणीय कैलासवासी यशवंतराव [illegible] कार्यकर्तुत्वाने सौजन्यशील, संयमी, सुसंस्कृत व रसिक व्यक्तिमत्त्वाने [illegible] टाकल्याचा प्रत्यय पदोपदी येतो.

[illegible]द्रीचे लेणे असलेल्या कृष्णाकाठचे सुपूत्र म्हणजे यशवंतराव चव्हाण, [illegible] रोजी सांगली जिल्ह्यातील देवराष्ट्रे या गावात यशवंतरावांचा एका [illegible] व्यक्तिमत्त्वाचा जन्म झाला. वडील बळवंतराव आणि आई विठाबाई, [illegible] सत्यशोधक चळवळीचे कार्यकर्ते होते. अगदी लहान वयातच [illegible] हरवलेल्या यशवंतरावांचे प्राथमिक शिक्षण व माध्यमिक शिक्षण [illegible]. १९३७ मध्ये अर्थशास्त्र व इतिहास विषय घेऊन मुंबई विद्यापीठाची [illegible] आणि १९४० ला कायद्याची परीक्षा यशवंतराव उत्तीर्ण झाले. [illegible] त्यांचे शिक्षक शेणोलीकर यांनी त्यांना तू कोण होणार असे [illegible] त्यांनी ताठ मानेने मी यशवंतराव होणार असे तडफदार उत्तर दिले [illegible] च्या कायदेभंगाच्या [illegible] त्यांनी कऱ्हाडमधील

[illegible] Valley College of Education (B.Ed College) Anjaneri Nashik
PRINCIPAL [illegible] Valley College of Education [illegible] Nashik

- साहित्य-कला-संस्कृतीचा आधारवड
  प्रा. प्रवीण घोडेस्वार/२४७
- यशवंत अर्थकारण एक परिप्रेक्ष्य!
  प्रा. डॉ. जे. एफ. पाटील/२५५
- यशवंतराव चव्हाण यांच्या सहवासात आधुनिक महाराष्ट्र व भारताची प्रगती / धनंजय फुलचंद मुंडे/२६३
- यशवंतराव चव्हाणांचे आर्थिक विचार
  डॉ. उमेश मधुकर राजदेरकर/२७७
- आधुनिक महाराष्ट्राचे शिल्पकार यशवंतराव चव्हाण एक दृष्टीक्षेप
  अनिता भास्कर थोरात/२८१
- यशवंतरावजी चव्हाण यांचे महाराष्ट्रातील शेतीविषयक धोरण
  डॉ. अर्जुनराव महाडीक/२८५
- संरक्षणमंत्री यशवंतराव चव्हाण राष्ट्रीय स्तरावरील कारकीर्द
  प्रा. डॉ. रूपा शहा/२९२
- राष्ट्रीय नेते यशवंतराव चव्हाण
  सौ. केशर अनंतराव दुधभाते/३०२
- यशवंतराव चव्हाण सहकारी चळवळ चळवळ
  डॉ. पी. बी. कुलकर्णी/३१२
- आधुनिक महाराष्ट्राचे शिल्पकार यशवंतराव चव्हाण
  मानसी देशमुख/३२५
- यशवंतराव नेतृत्वाची उभारणी
  डॉ. विजया विनायक पाटील/३४२
- यशवंतरावाचे सामाजिक व सांस्कृतिक योगदान
  प्रा. सुनील लक्ष्मण परदेशी/३४७
- राष्ट्रउभारणीतील दीपस्तंभ यशवंतराव चव्हाण
  सुरेश शिवाजी नखाते/३५४
- आधुनिक महाराष्ट्राचे शिल्पकार यशवंतराव चव्हाण
  प्रा. डॉ. जाधव बबन भि[illegible]/३६७

PRINCIPAL
[illegible] Valley College of Education
[illegible] Nashik

यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

मानव्यविद्या व सामाजिकशास्त्रे विद्याशाखा

आयोजित

राष्ट्रीय चर्चासत्र

यशवंतराव चव्हाण आणि आधुनिक महाराष्ट्र

दि. १२, १३ व १४ मार्च २०१६

प्रमाणपत्र

श्री./श्रीमती/प्रा./डॉ. अनिता भास्कर थोरात यांनी मानव्यविद्या व सामाजिकशास्त्रे विद्याशाखा, यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक आयोजित 'यशवंतराव चव्हाण आणि आधुनिक महाराष्ट्र' या राष्ट्रीय चर्चासत्रात निबंधवाचक/समूह चर्चा/प्रमुख वक्ता/सहभागी म्हणून सहभाग घेतला, त्याबद्दल हे प्रमाणपत्र देण्यात येत आहे.

शोधनिबंधाचा विषय - आधुनिक महाराष्ट्राचे शिल्पकार यशवंतराव चव्हाण

प्रा. डॉ. [illegible]
संचालक
मानव्यविद्या व सामाजिकशास्त्रे विद्याशाखा

प्रा. डॉ. माणिकराव साळुंखे
कुलगुरू
यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ

PRINCIPAL
...Valley College of Education
Nashik

ISBN No. 978 - 93 - 84198 - [illegible]

१४ एप्रिल २०१६ डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या १२५ व्या जयंतीनिमित्त

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर स्मृतिग्रंथ

* संपादक *

प्रा. गौतम धोरात

प्रा. मधुकर देसले

CamScanner

१४ एप्रिल २०२५ डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर १३५ वी जयंतीनिमित्त

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर स्मृतिग्रंथ

: संपादक :

प्रा. गौतम मोरान   प्रा. मधुकर देसले

प्रथम आवृत्ती - १४ एप्रिल २०२५

ISBN No. 978 - 93 - 84198 - 55 - 8

स्वागत मूल्य - 500/-

- प्रकाशक - बहुजन साहित्य प्रसार केंद्र, ८०, [illegible], [illegible] समाज भवनाच्या मागे, [illegible] रोड, नागपूर - ४४००१७
- मुद्रक - [illegible] क्रिएशन्स, माणिक चौक, शिरिषकुमार व्यापारसंकुल, नंदुरबार. मो. ९८२३९२४७०५ फोन नं. (०२५६४) २२०२५५
- मुखपृष्ठ - [illegible], [illegible] क्रिएशन्स, माणिक चौक, शिरिषकुमार व्यापारसंकुल, नंदुरबार. मो. ९८२३९२४७०५, फोन नं. (०२५६४) २२०२५५

१४ एप्रिल डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर १३५ वी जयंतीनिमित्त 'डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर स्मृतिग्रंथ' या संपादित ग्रंथातील सर्व लेखन, मत आणि अभिप्राय संबंधित लेखकांचे [illegible] संपादक, प्रकाशक, मुद्रक सहमत असतीलच असे नाही.

Note : The opinions/views expressed [illegible] in this Issue by the authors are of their own. The Publisher, Editor & Editorial [illegible] necessarily agree with them. [illegible] themselves are responsible for the contents of their Research Paper/Articles.

PRINCIPAL
[illegible] College of Education

 ISBN No. 978 - 93 - 84198 - 55 - 8

18	प्रा.पंकज लक्ष्मण सोनवणे	"भारतीय राज्यघटना अणि मुलभुत अधिकार"	54-55
19	सौ. चेतना राजेंद्र चौधरी	डॉ. आंबेडकरांची गाजलेली भाषणे	56-57
20	अंजली लक्ष्मण जोडपोटे	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे जात व धर्माविषयीचे विचार	58-62
21	सचिन अशोक घोरे	डॉ. आंबेडकर यांचे शिक्षण विषयक विचार	63-66
22	प्रा.सुनिता एम. बोर्डे	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे शिक्षण विषयक कार्य	67-70
23	राहुल दलितराव ढेरे	मानवांचे उद्धारकरते डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर	71-72
24	डॉ. दिलीप लोखंडे	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे प्राणीप्रेम	73-74
25	प्रा. रविकांत एस. वासनिक	बाबा साहब भिमराव अम्बेडकर का राजनैतिक चिंतन	75-76
26	प्रा.गजेंद्र सोमा जगदेव	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांची देशभक्ती (देशप्रेम)	77-79
27	साळुंके कल्पना शिवाजी	डॉ.बाबासाहेबांचे महिला सक्षमीकरणातील योगदान	80-84
28	प्रा.डॉ. सौ. सुषमा विश्वरत्न तायडे	भारतीय संविधान निर्मितीत डॉ. बाबासाहेबांची भूमिका	85-87
29	प्रा.एच. बी. सरतापे	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे जात व धर्माविषयीचे विचार	88-89
30	बागुल विद्यादेवी भिला	डॉ. आंबेडकरांचे धर्मांतर, स्वातंत्र्यानंतरची पहिली क्रांती	90-91
31	Mrs. Anita Bhaskar Thorat	AMBEDKARISM AND DALIT LITERATURE	92-93
32	प्रा. शामसिंग रामसिंग वळवी	भारतरत्न डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर	94-96
33	प्रा.मेघावी गोपीनाथ मेश्राम	भारतीय स्त्रियांच्या उत्थानात डॉ बाबासाहेब आंबेडकरांचे योगदान	97-100
34	प्रा. नरेश बासुदेव पाटील	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरावरील विविध गाणी, कविता, लोकगीते: त्याचा समाजावरील प्रभाव	101-104
35	श्री. मंगलसिंग आय. राजपूत	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर - एक बहुआयामी विचारधारा	105-107
36	प्रा. डी.डी. राठोड	"डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे दलितांसाठी केलेले शैक्षणिक कार्य"	108-109
37	ANNA ABARAO MULEY RAHUL KACHARU TUPE	Dr. Ambedkar and Humanism	110-112
38	प्रा.राजू गिरधर पवार	कृषीतज्ञ डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर व शेतकऱ्यांच्या आत्महत्या	113-117
39	प्रा.गौतम बाबुलाल [illegible]	"आंबेडकरांच्या सामाजिक आंदोलनाचे दलित साहित्यात पडलेले प्रतिबिंब"	118-122

Brahma Valley College of Education (B.Ed College) Anjaneri Nashik
PRINCIPAL
Brahma Valley College of Education
Anjaneri, Nashik

AMBEDKARISM AND DALIT LITERATURE

Mrs. Anita Bhaskar Thorat
Research Scholar (PhD)
School of Education (Y.C.M.O.U.)

Babasaheb Ambedkar converted to Buddhism on 14th October 1956. Inspired by action, a large number of Dalits gave up Hinduism and rejected it gods and goddesses, they abandoned the menial task that the upper caste Hindus forced them to perform and harassed them if they refused. Consequently, a new kind of discord emerged between the Savarnas and the Dalits, who opted for a different identity as a result of this upheaval. A new consciousness was awakened in Dalit society: "We have become Buddhist, therefore we will no longer perform the mean tasks imposed on us by the Hindu religion."

The Dalit literature movement sunk its roots during this period of cultural transition. Therefore neo Buddhist Scholars expected that this new literary movement would be evaluated in the context of Buddhist thought. Attempts were made to analyze Dalit literature using Buddhist and Ambedkarite perspectives (Sharankumar Limbale, Towards an Aesthetic of Dalit literature P.40). Dalit Literature is marked by revolt and negativism since it is closely associated with the hopes for freedom of a group of people who as untouchables, are victims of social, economic and cultural inequality.

There are numerous theories about the origin of Dalit Literature. Buddha (6th Century BC), Chokhamela (14th Century AD), Mahatma Phule (1828-90) and Prof. S.M. Mate (1886-1957) are variously hold to be its originators. But there great Men were theories are too farfetched. Although it is true that there great Men were deeply concerned about the plight of the untouchables, history shows that it was Dr. Ambedkar who was the pioneer of Dalit Literature. In Ambedkaries word Dalit literature is nothing but the literary expression of this awareness. (Arjun Dangle, "Poisoned Bread" (1994) P XI.)

The Mass conversion to Buddhism brought about a revolutionary change in the consciousness of Dalit society. The historical event marked the beginning of a new liberation, struggle, Dalits found a new cultural dimension in Buddhism and it had an emerging impact on the development of Dalit literature. There is no place for a caste system in Buddhism which supports egalitarianism and rejects inequality. Babasaheb embraced Buddhism because Buddha rejected casteism and admitted everyone into his religion. After Babasaheb Death, the Dalit society tried to assimilate and disseminate the tenets of Buddhism through, different action and practices these included marrying according to the Buddhist custom, naming children and homes in accordance with Buddhism , celebrating Buddha Jayanti, establishing new Vihars, following the Panchsheel and Trisharan, respecting Buddhist monk and working as propagators of Buddhism. This process also included the privileging of Buddhist literature (Dalit Literature and Ambedkarism, P-4).

Dalit literature is a new literary stream. It is the literary expression of a hitherto boycotted society. Its social, cultural and literary environment is distinct from the intent and discourse of mainstream Marathi Literature. This is the reason why many obstacles have appeared in the way of its critical evaluation. The question arises will the middle class critic asses this literature properly? This fear troubles Dalit writer. Critics are from the higher strata; they have no knowledge of Dalits lives because Hindu society is highly stratified. The touch, shadow and voice of the Dalit person have been determinate to be untouchable; a huge chasm of cultural inequality exists between Dalits and Savarnas. How will Savarnas society and critics be able to grasp the mindset of Dalit and Neo Buddhist writers? It will not do for critics to just become modern and use a liberal- reformist approach when considering a new literary stream like Dalit Literature. They will have to become one with the soul of Dalit literature, and take into consideration the stresses and tensions in the inner being of Dalits, as well as the mindset of Dalit writers and the Dalit society. Dalit writers must write for Dalit people and not hanker after recognition by savarna writers. For healthy growth of their work, it is

PRINCIPAL
... College of Education
...ri, Nashik

essential that Dalit writers turn their face to life rather than to criticism. The empathy of Dalits and their awakening are of greater importance than the approval of savarna writers. The act of writing from a life affirming stance is the Ambedkarism of Dalit literature.

The literature of the exploited is primarily concerned with the search for freedom, and giving expression to it. All aspects and dimensions of freedom are seen in it. We should remember that the imaginary or idea of freedom has an aesthetic aspect, as much as it has political, economic, social and moral facets. The sentiment of freedom is present in Dalit literature not only as its life essence, but also as beauty. The three values of life equality, freedom and solidarity- can be regarded as constituting the essence of beauty in Dalit literature. The aesthetics of Dalit literature rests on: first, the artists' social commitment; second the life affirming values present in the artistic creation; and third the ability to raise the reader's consciousness of fundamental values like equality, freedom, justice and fraternity.

Babasaheb Ambedkar's thoughts are the inspiration for Dalit literature, and Dalit consciousness underlies the creation of this literature.it is a consciousness against slavery. Values of equality, freedom, justice and solidarity are inherent to this literature. This Dalit consciousness motivated by Ambedkarite thought occupies a central place in the aesthetics of Dalit literature. If we examine why it is necessary for Dalit writers to write, the relationship of the artist to the work of art and the society is clarified. The description of the aesthetics of Dalit literature is hidden precisely in this consideration. Savarna Marathi critics have written voluminously on Dalit literature from its beginning. There are more savarna than Dalit critics of Dalit literature. Their critique of Dalit literature is mired in the issue of caste. It comprises of flattery, advice, direction and sympathetic encouragement. Dalit writers do not find this criticism genuine. The savarna critics have engaged in favorable and unfavorable criticism. One group supports Dalit literature, and another opposes the unquestioning approval. The latter believes that Dalit literature should be appraised as literature and not be worshipped simply because it is written by Dalits. In its opinion, though savarna critics have inspired that the criticism of Dalit literature should draw on eternal values, it does not seem as if the critics have actually undertaken this kind of criticism.

As conclusion of this above discussion we can understand that Dalit writers rejected traditional aesthetics, and have attempted to develop a separate aesthetic of their own. But there is no need to indulge in the theatrics of staking their entire intellectual prowess in proving the incompleteness and incompetence of traditional, established aesthetics. What is the point of asking for the name of the village to which one is not going? Our path is different. Our direction is different. Therefore we should spend our energies in travelling our path and seeking our direction.

References

1. Anand ,J,H. "Dalit Literature Of Protest"(1995) In Bhagwan Das And James Masssey , eds. Dalit Solidarity .New Delhi, ISPCK.177-184
2. Arjun Dangle, ed., "Poisened Bread: Translation from Marathi Dalit Literature",(1992) Orient Longman, Hyderabad.
3. Arjun Dangle, ed., "A Corpse in the well: translation from Modern Marathi Dalit Autobiographies", (1994) Orient Longman, Hyderabad.
4. EleanarZelliotfrom untouchable to Dalit, essay on the Ambedkar Movement (1996) Manohar Publishers, New Delhi.
5. Sharankumar Limbaltowards aesthetic of Dalit Literature –History, Controversies and Considerations – translated and edited with a commentary by Alok Mukherjee,(1996)Orient Longman,New Delhi.

***

Brahma Valley College of Education (B.Ed College) Anjaneri Nashik

PRINCIPAL
Brahma Valley College of Education
Anjaneri, Nashik

भारतीय शिक्षक - शिक्षण प्रणालीतील बदल

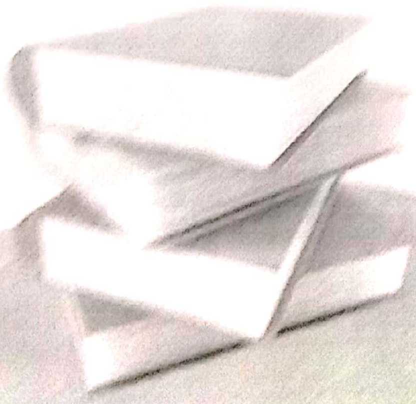

संपादक :
डॉ. मीना कुटे
डॉ. भूपेंद्र बनसोड
डॉ. गणेश चव्हाण

... प्रकाशन, पुणे

PRINCIPAL
... College of Education

भारतीय शिक्षक-शिक्षण प्रणालीतील बदल

© Reserved by Editors

ISBN: 9778-81-924108-9-0

Publisher : मल्हार पब्लिकेशन, पुणे
निलिमा जाधव-गरड

Printer : सचिन ऑफसेट, बार्शी
मो. ९८८१७३६४८६

प्रथम आवृत्ती :
२७ जानेवारी, २०१७

मूल्य :
रु. ५००/- फक्त

Disclaimers: The Authors are solely, responsible for the contents of the papers compiled in this volume. The Editors or publisher do not take responsibility for the same in any manner. Errors, if any are purely unintentional and readers are requested to communicate such errors to the editors to avoid discrepancies in future

अनुक्रमणिका

१	मा. कुलगुरू यांचा संदेश	i
२	परिसंवादाच्या अध्यक्षा यांचा संदेश	ii
३	मा. अध्यक्ष, मेस्टा यांचा संदेश	iv
४	प्रास्ताविक	viii

अ.क्र	शीर्षक	लेखक	पृष्ठ क्र.
1	शिक्षक शिक्षणातील गुणवत्ता विकास-समस्या व उपाय	डॉ सुग्रीव गोरे	०१
2	शिक्षक प्रशिक्षणात शिक्षकाची बदलती भूमिका	डॉ कविता साळुंखे व ज्योती लष्करी	०४
3	नाविन्यपूर्ण अध्ययन अध्यापन स्त्रोत आणि मुक्त शैक्षणिक संसाधनाची शिक्षक शिक्षणातील उपयुक्तता	डॉ कविता साळुंखे व सचिन पोरे	०९
4	बी.एड अभ्यासक्रमातील शालेय आंतरवासिता आणि शिक्षक प्रशिक्षणार्थीमधील अध्यापन गुणवत्ता यांच्यापुढील आव्हाने एक अभ्यास	डॉ अनिल तानाजी पाटील	१६
5	दोन वर्षीय बी.एड. अभ्यासक्रमातील ' शालेय आंतरवासिता' प्रात्यक्षिकाच्या नियोजन व अंमलबजावणी सबंधी प्रशिक्षणार्थींच्या मतांचा अभ्यास	डॉ रावसाहेब शेळके	२०
6	व्दिवर्षीय बी.एड्. छात्रसेवाकालाची सद्य:स्थिती व आव्हाने एक अभ्यास	डॉ मीना कुटे व प्रियांका सुभेदार	२४
7	शिक्षक शिक्षण कार्यक्रमात माहिती संप्रेषण तंत्रज्ञानाचा वापर	डॉ संजय निंबाळकर व मनीषा पाटील	२९
8	शिक्षक प्रशिक्षण कार्यक्रमाच्या गुणवत्ता संवर्धनासाठी संस्थाचे सहकार्य व सहभाग	अरविंद टेके	३३
9	शालेय अभ्यासक्रमा पलिकडील भाषा	डॉ मीना मोरे	३६
10	बी.एड. छात्राध्यापकांचा समावेशक शिक्षणासंबंधीचा दृष्टीकोन व अध्यापन कार्यकुशलता: एक अभ्यास	डॉ महेश कोलतमे	४१
11	शिक्षक शिक्षण कार्यक्रमात माहिती संप्रेषण तंत्रज्ञानाचा उपयोग	राकेश रामराजे	५०
12	शिक्षण प्रषिक्षणातील छात्र सेवाकाल कार्यक्रम : परिणामकारकता, आव्हाने आ[illegible]	प्रतिभा उरसल	५२
13	मुक्त व दूर शिक्षण प्रणाली[illegible] समंत्रण करण्यासाठी LMS व LCMS या अत्याधुनिक तंत्रज्ञानाचा वाढता वापर	अ[illegible] व [illegible] थूल	५८

मुक्त व दूर शिक्षण प्रणालीमध्ये संमंत्रकांना संमंत्रण करण्यासाठी CMS व LMS या अत्याधुनिक तंत्रज्ञानाचा वाढता वापर

अनिता भास्कर थोरात
पीएच.डी.संशोधक, यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ,नाशिक.
डॉ .सज्जन शंकरराव थुल
सहाय्यक प्राध्यापक, यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ,नाशिक

प्रस्तावना-

ऑनलाईन लर्निंग चा पाया संगणक आधारित प्रशिक्षण बहुआयामी आंतरक्रिया प्रणाली आणि एकात्मीक आभ्यासकेंद्रांत आहेत. १९८० च्या सुमारास इंटरनेट च्या धमाक्यामुळे ऑनलाईन शिक्षणाची संकल्पना फैलावली लहान मुलांसाठी विविध प्रकारच्या वेबसाईट आहेत कि ज्या शिक्षण घेण्याची संधी बिंना मोबदला उपलब्ध करून देतात. यात कार्यप्रणाली, आंतक्रीयात्मक स्वाध्याय, गृहकार्य असता, मात्र कार्यक्रमाचे (Online Programme) पद्धतशीर तसेच एकात्मिक नियोजन व व्यवस्थापनकेलेले असते तसेच या प्रणाली द्वारे विद्यार्थ्यांच्या प्रगतीचा आढावा देखील घेता येतो. तर काळी Online वेबसाईट ह्या विशिष्ट शुल्क भरल्यानंतर सेवा पुरवितात. या प्रकारात देखील विद्यार्थांना गृहकार्य, सराव कार्य, प्रात्याक्षिके देण्यात येते, त्यात सातत्य राखणे व याचा अहवाल ठेवणे हि कामे केली जातात.

पारंपारिक अध्ययन, अध्यापन प्रणालीला एका पर्यायी मार्ग म्हणून नवीन तंत्रज्ञानाच्या दृष्टीकोनातून निर्माण झालेले आपणास दिसतात. त्यात, Virtual Reality Class (व्हर्च्यूअल रिअलिटी क्लासरूम), श्राव्य टेलीकॉन्फरन्सिंग, दृश्य टेलीकॉन्फरन्सिंग, संगणक टेलीकॉन्फरन्सिंग, टेलीटेक्ट व्हिडीओ टेक्ट्ट नेटवर्क, टेलीकम्यूनिकेटिंग सिस्टीम, इलेक्ट्रोनिक्स मेल मेसेज सिस्टीम, बुलेटीन बोर्ड सिस्टीम इन्फॉरमेशन रिट्राव्हल सिस्टीम अशा नवनवीन साधनाची योग्य व्यवस्थापन तसेच प्रशासन हे LMS व CMS मध्ये केलेले समजते,तसेच संगणक केवळ संमंत्रकाला मदत करून थाबत नाही तर संमंत्रणाचे काम यंत्रणेमार्फत तसेच स्वतः अनुदेश प्रस्तुती करण्याचे काम देखील करू शकते. यालाच आपण Computer Assisted Instruction असे म्हणतो. यात अनुदेश तंत्र व अध्ययन कर्ता याच्यातील अंतरक्रिया समाविष्ट होतात. या प्रणालीचा उपयोग शिक्षण शैक्षणिक अध्ययन अनुभवांच्या व्यवस्थाना साठी योग्य पद्धतीने करू शकतो या पद्धतीलाच Computer Management Instruction किंवा CMI असे संबोधले जाते या प्रणालीचा वापर मुखत्वे करून मूल्यमापनासाठी, परीक्षांचे नियोजन करण्यासाठी अधिक प्रमाणात वापर होतो.

"The LCMS at a Crossroads"या संशोधनानुसार content management ची गरज हि मोठ्या प्रमाणात एका कंपनीकडून दुसऱ्या कंपनीकडे तसेच विविध organization (संस्था) मधील सामाजिक, शैक्षणिक, सहकार्य तसेच सामंजस्याची भावना निर्माण होण्यासाठी